

ההרפתקה הנבואית: יונה, שקרן האמת

רות רייכלברג

פתח דבר

סיפורה של קריאה

יש ספרים המשמשים כמפתחות אמיתיים. מפתחות הכתובים (כתבי הקודש), מפתחות הקריאה, מפתחות ההתגלות, ומעל לכול מפתחות הנשמה. עבורי יונה הוא ספר מפתח. כבר זמן רב, מאז ומעולם, יונה מלווה אותי. בתחילה ללא ידיעתי, מסתתר בתת-מודע שלי, ואחר כך, עם היפרשם והיפתבם של חיי שלי, יותר ויותר מודע, יותר ויותר נוכח, אבל תמיד – כחידה. אף הייתי אומרת שלעתים להתקדם בחיים, עבורי, משמעו להשתלט על יונה. משנה לשנה, מקריאה לקריאה, יונה ניתן ונלקח וחומק ממני. בשבילי, להעלות בזיכרון את יונה זה קודם כול להעלות את יום כיפור ואווירתו הכל כך מיוחדת, שכן ספר יונה משויך ליום כיפור. והגורל של ישראל, של יונה ושל יום כיפור קשורים זה בזה קשר בל יינתק. לשאול על יונה הרי זה לשאול על המהות של יום כיפור.

יונה הוא הספר שאנו קוראים בניגון, אנחנו, בני ישראל, בזמן תפילת מנחה, לעת אחר הצהריים של יום כיפור, ביום ההיקהלות הגדול של הסתיו. שערי התפילה לא יאחרו להינעל שוב, ואתם ספרי הגורל של האדם ושל היקום, ספרי החיים והמתים ייחתמו. באימוץ אחרון של הרצון וההכרה שלנו מנסים אנו, בפעם

* את פתח הדבר לספר: *L'aventure prophétique: Jonas, menteur de Verité*, Paris 1995, תרגמה מצרפתית בתה של פרופ' רות רייכלברג, ד"ר תמר בן שושן. סייעו בעריכת התרגום: ד"ר יפה וולפמן, עדה פלדור, רחל שטרנגר ואליעזר שרקי.

אחרונה, להשתדל שמידת הרחמים תגבר על מידת הדין, וברגע המשפט האל יזכור את החולשה הטבועה בבריות. זאת השעה, שעתו של יצחק אבינו,¹ שבה אנו קוראים את ספרו של יונה. ספר יונה מהווה, אם כן, את נעילת יום כיפור ואת משמעותו הסופית.

נולדתי שעות מספר לפני יום כיפור. מסלול חיי שלי קשור בכיפור. והרי יונה הוא הנביא של הלידה, של תחיית המתים ושל הגאולה. ואולי בשל כך הוא כל כך קרוב, כל כך אישי, ובו בזמן הוא כל כך בעקשנות – אחר, כפי שכל אחד מאתנו הוא כזה אל עצמו. האם לשעת הלידה וליום הלידה יש קשר לאהבה שאנו יכולים לחוש כלפי טקסט כה מיוחד, עד הנקודה שבה כבר לא ניתן לדעת, האם אנחנו, הנרשמים בשרשרת ארוכה של דורות ופרשנויות, מציגים שאלות לספר, חוקרים אותו ללא הפוגה, או האם הספר הזה הוא שמעצב אותנו ומקשר אותנו למקורותינו, ככל שאנו מתקדמים וקוראים בניגון אחת לאחת את האותיות המרכיבות אותו, כדי להניח להן להדהד בנו, כמו הד רחוק וקרוב גם יחד, ולהתגלות אלינו בגלותנו בטקסט הזה את מה שמהווה אותנו?

קריאה זו, לגביי, תהיה לעדות. מקוריותה היחידה תהיה המאמץ המתמיד שבו היא ממשיכה לגלות את המקור. היא באה לספר על מאבק ארוך עם טקסט שאינו מפסיק להתנגד, היא נובעת מאהבה עזה לנביא יונה, היא חוזרת שוב ושוב על שאלה, שמדי שנה בשנה מקבלת צורה ומועשרת במודולציות שונות של ציפייה לתשובה, אשר בכל פעם ניתנת ונלקחת שוב, איך-סופית כמו משמעות הכתוב.

יונה הוא הזיכרון שלי. הוא הדבר המאפשר לי להמיר את חומר הגלם של חיי לתנועה כלפי מעלה, הוא הדבר שמאפשר לי לבנות את זמני שלי, שמאפשר לי להעפיל בזמן, להרחיק לעתים את הספק ופעמים אף לחזות את העתיד.

במחשבותי עולים שני זיכרונות הקשורים לילדותי ולימי נעוריי. הראשון הוא התרגשות מתוקה, והשני – שאלה רצינית. לעתים קרובות, בשעות אחר הצהריים של יום כיפור באלג'יר, היינו נודדים, כילדים, מבית כנסת אחד למשנהו, כדי למלא את הזמן וכך לגרום לשעות לעבור במהירות כדי להשכיח את הרעב שלנו, כי

1 על פי המסורת, תפילת הבוקר, שחרית, מיוחסת לאברהם אבינו. התפילה של שעות בין הערביים, מנחה – ליצחק אבינו, ותפילת הערב, מעריב – ליעקב אבינו.

בעינינו כילדים, הצום היה ספורט יותר משהיה חשבון נפש. השוטטות הובילה אותנו לעתים קרובות עד לגנים של וילה 'לה קמפאן ווליד', בית כנסת קטן במרומי אלג'יר, בתוך פרדס. שם התבשמנו מריח הלימונים הירוקים והמנדרינות ומריחות היסמין, בזמן שקולו החם של החזן ערסל אותנו בניגונו הערב של ספר יונה, ובלי שהבנו במדויק את המתרחש הנחנו לעצמנו להיבלע בתנומה, כדי להתעורר לא על חופי נינוה אלא לקול תקיעת השופר. זיכרון ראשון.

אחר כך נפרשת לפני תמונה אחרת, מאוחרת יותר. גדלתי, ואני מקשיבה בתשומת לב גדולה בהרבה לקריאת ספר יונה, לטקס הקריאה בבית הכנסת ברחוב דיז'ון, החוזר שוב ושוב ללא שינוי שנה אחר שנה. זהו זמן מנחה, ואני רואה אדם מתקרב אל בימת בית הכנסת, תמיד אותו אדם עצמו, הצועד בצעדים אטיים והחלטיים, מראהו שקט ושלו, אך עקשן להפליא, עקשן ממש כמו יונה, שאותו הוא עומד לקרוא, מרוצה ומאושר, שכן זה עתה זכה בקריאה, שהוצעה במעין מכירה פומבית. משחק שחוזר על עצמו ללא שינוי, באותו אופן, כל השנים. תמיד אותו אדם. שנה אחר שנה, זקנו מאריך ומלבין ועיניו מחייכות יותר ויותר. ואני תוהה למה העקשנות הזאת לבקש לקנות לעצמו את קריאת ספר יונה כאילו חיי תלויים בדבר. וכך גם רואים זאת כל קהל המתפללים. כאילו הקריאה הזאת זכותו היא, ומחכה לו, וכל מכירת הקריאה אינה אלא משחק המסווה את הדבר.

עקשנות זו קוסמת לי ומכעיסה אותי כאחד. עדיין איני יודעת כי היא תהיה שלי. וכאן מסתיימות תמונות יונה מן הגלות ומן הילדות.

ואז באה העת של קריאה שונה, שמתקיימת בממד אחר ובמקום אחר. זה שלושים שנה המציאות היא אחרת. זוהי חוויה של צמצום, וכבר אינה התפתחות במרחב, שכן במידה מסוימת הגעתי לסוף המסע, במרחב הגאוגרפי שהפך להיות נופי הפנימי והאישי.

בירושלים, בעיר של נוכחות השכינה, ובחיים ערים יותר לעצמם, כמו ביציאה מחלום ארוך; בארץ תנ"כית, שבה הלשון היא זו של יונה, נושמת ניחוחות אחרים, ניחוח המור, העדין יותר, בתוך אור אחר, זה של גוון האבן המיוחדת של ירושלים, תמיד בסוף של אחר צהריים המנבא יום חדש, כאן, במרחק פסיעות מן הכותל המערבי, באותה עיר שהפכה בשבילי את הגלות לציפייה, לפעמים במרירות ובקושי, כאן כשאני מחכה, באווירה של דבקות ותקווה, עולות, כמעט כמו

התגשמות, המילים הראשונות של ספר יונה, עכשיו ידועות ומוכרות לי, אותן המילים של ילדוּתִי, אך כה שונות, יותר נוכחות, יותר פשוטות לאוזניי אך בעלות משמעויות רבות יותר לחושיי. וכאן בדריכות אני מצפה, שכן אני יודעת שפעם נוספת יפתיע אותי יונה וגם ינחיל לי מפלה.

סיימנו זה עתה את תפילת המוסף של החג ואת סדר העבודה – תיאור העבודה בבית המקדש המגיעה לשיאה ביום כיפור. כאן, במרחק כמה מטרים ממני, אני יכולה לראות את הכוהן הגדול בקודש הקודשים. תנועותיו מתוארות בדייקנות וכך גם טקס המפגש של האל עם עמו. הטקסט אוּחַז בּנו ומגלה לנו את הפנימיות הנסתרת ביותר שלנו. אנו כאן. אנו חווים את נוכחות השכינה ומגיעים אל המקור של חיותנו האמיתית, זו של ישותנו, לא עוד נפרדת. אנו מוצאים שוב את נשמתנו האמיתית.²

הטקסט היום כבר אינו חתום לחלוטין עבורי, כפי שהיה בתקופת ילדוּתִי, שבה רק החלום הנחה אותי. ובכל זאת, זו תמיד אותה תמיהה, אותה שאלה שמעמיקה יותר ויותר, תמיד אותה התנגדות, שכן בתוך תוכה של ההתגלות, הכול נהיה שוב מסתורי, וזו האספקלריה המאירה שהופכת שוב לשאלה.

תפילת מנחה מתחילה, היא נפתחת בקריאה של יחסים אסורים, שכן אלו גורמים לניתוקה של הנשמה מכיסא הכבוד ומטביעים את ההוויה בגלות אין־סופית מהאל. אנו למדים אם כן מהי השבירה, האל־חזור, האבדן באֵין של ההוויה, הגלות.

ובתוך אותה תדהמה מאיימת מתחזק מעט־מעט הקול הידידותי, וקורא בניגון את ארבעת פרקי ספר יונה, אשר ממש כמו מגילת רות, ובנושאו אותו מסר משיחי, פורש אט־אט את ארבע האותיות של השם המפורש, ועל רקע סיפור יונה מתגלה כרקמה סמויה סיפור הבריאה כולה. ואני מדמיינת, ממש כאן, במרחק מטרים ספורים ממני, מתחת להר הבית, את יונה מטייל בתהום הים, חודר לסודות הבריאה, כפי שמעידה עליו הקריאה בפרקי דרבי אליעזר, המעלה את סיפורו של יונה בפירוש למעשה בראשית, ביום החמישי של הבריאה.

² מילים אחדות מתארות את חיי נשמת האדם, ברבדים שונים של מהותה. המילה 'נשמה' מציינת את רובד 'האני האובייקטיבי', ואילו אנו חיים את חיינו ברובד 'האני הפנימי', המצוין במילה 'נפש'.

הדמיון שלי בוודאי נשלט יותר משהיה בילדותי. אבל המתח זהה. הכול נפרש מהר מאוד, הקריאה של ה', הבריחה המדומה של יונה, ההפלגה לתרשיש, סכנת הטביעה של האונייה, הייסורים של יונה במעי המפלצת הימית, המוכרת בדמיון הקולקטיבי כלווייתן – אף שדבר בטקסט אינו מאפשר לזהותה ככזה. אדרבה, האנונימיות האופפת את הדג הזה, זכר ונקבה חליפות, מעידה מעל לכול על חוסר רצון להגדירו. תפילתו היפה כל כך של יונה, שהיא תמצית ההרפתקה של הגורל האנושי, מהלידה ועד המוות, כניעתו, נבואתו בנינוה, ציפייתו שנכזבה מיד, ולבסוף ההלם הסופי ששום תחכום, אפילו אלוהי, אינו יכול להביא לו הקלה. נינוה ניצלה. הללויה! ויונה נותר עצוב עד מוות, ללא תשובה אמיתית מהאל. לעתים אני מתמרדת ושואלת את עצמי שוב על משמעותה של הבדידות המוחלטת הזאת של 'האדם עם האל',³ נעזב מאדם ומאל.

ואני מנסה בכל פעם מחדש לחדור אל משמעות תשובתו המוזרה של האל ליונה, מוזרה ממש כמו תשובתו לאיוב, שכן אין זו תשובה אלא רק העתקה של השאלה עצמה. משנה לשנה השאלה גדלה והמבוכה מתרבה. בסיפור זה, שמתיימר להאיר את דרכי התשובה, מי באמת שב? האם אלו באמת אנשי נינוה, שהתשובה שלהם לא תאריך מעבר לזמן החרדה? האם זה יונה, המתבקש להסתלק ממה שהוא יודע על רצון האל וחכמתו? או שמא האל, הכופה את מידת הדין שלו עצמו ומשעבד אותה למידת הרחמים?

אוושת דפים רועדת באוזניי כמו הד רחוק ועמום. אלה הדפים של המפרשים ששאלתי וחקרתי בהם ללא לאות ואשר נקלטו בזיכרוני בשעה ששחזרתי את הסיפור של יונה.

כמובן, לאורך השנים החוויה הרגשית השתנתה והפכה לתודעה, תודעה של אי-ידיעה יסודית. אולם התודעה עצמה אינה יכולה לעמוד מול חוויה ראשונית, מול הקשר הלא מותנה הזה לאותו טקסט שבנה את קיומי ואת חיי, זעזוע קמאי ומכונן.

3 הרב סולובייצ'יק, בספרו איש האמונה הבודד, מעמיד את בדידותו של 'האדם ללא אל' מול זו של המאמין, של 'האדם עם האל'.

מאז הגלות של אלג'יר ועד נוכחותה־נפקדותה של ירושלים, יונה שלי אכן השתנה רבות. הוא גדל מאוד ומביט אליי במבט קונדסי כמו מבטו של ילד שיודע שהוא חומק ממך ושעבורו לא היית יותר מאשר מפלט לרגע. ההרגל? מרחק הזמן? העימות הזו פנים אל פנים עם הטקסט, ההיאבקות האישית שלי עם המלאך, אותם אני רוצה לנסות ולפרש בקריאה החוזרת ונשנית של יונה. מאבק שמראש אני יודעת שאצא ממנו מנוצחת, ואני שמחה בכך. כי טוב בעיניי לחשוב שהקריאה שלי היא המפגש ההכרחי, לרגע, בין קיומי החולף ובין האין־סופיות של המקרא, שהתנגדויותיי שלי כבר הובעו על ידי יונה עצמו, ושחיי עצמם הם זמן זה של קריאה.